

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ HISTORY OF MEDICINE

Το στρατιωτικό νοσοκομείο της *Candia* (Κάνδιας) του Βασιλείου της Κρήτης (13.5.1581–16.9.1669)

Η Δημοκρατία της Βενετίας, μέσα στο πλαίσιο της υγειονομικής πολιτικής της, στα τέλη του 16ου αιώνα ίδρυσε στην πρωτεύουσα του Βασιλείου της Κρήτης, την *Candia* (το σημερινό Ηράκλειο), ένα στρατιωτικό νοσοκομείο. Μέχρι τότε, η νοσηλεία και η περίθαλψη των ασθενών παρέχόταν σε μοναστικούς κυρίως χώρους. Το στρατιωτικό νοσοκομείο της *Candia* αποτέλεσε υγειονομική μονάδα με τη σύγχρονη έννοια του όρου. Δεχόταν προς νοσηλεία μόνο στρατιωτικούς, και ειδικότερα τη μισθοφορική φρουρά της πόλης. Η λειτουργία του νοσοκομείου καθοριζόταν από ένα πλέγμα διατάξεων που θεσπίστηκαν από Βενετούς αξιωματούχους, με σκοπό την απρόσκοπτη λειτουργία του. Το νοσοκομείο, ως δημόσιο και κοινωφελές ίδρυμα, χρηματοδοτείτο από την πολιτεία, ενώ η ίδρυσή του αποτέλεσε υγειονομική καινοτομία για τη συστηματική και την επιστημονική παροχή νοσηλείας προς τους στρατιώτες. Ιδιαίτερη βαρύτητα έδιναν οι Αρχές στην εργασία του προσωπικού και των υποχρεώσεων των ασθενών, οι οποίες έπρεπε να είναι σύμφωνες ως προς το καταστατικό λειτουργίας. Το καθηκοντολόγιο των εργαζομένων ήταν λεπτομερώς καθορισμένο, όπως καθορισμένες ήταν οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των νοσηλευομένων στρατιωτών. Οι παραβάσεις επέσυραν ποινές που έφθαναν μέχρι και τον μελλοντικό αποκλεισμό του παραβάτη από τη νοσηλεία στο νοσοκομείο. Το εν λόγω ίδρυμα παρείχε συνεχώς και απρόσκοπτα τις υπηρεσίες του μέχρι την πτώση της πόλης στους Τούρκους, στις 16 Σεπτεμβρίου 1669.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η *Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας* ίδρυσε στις 13 Ιουνίου 1581^{1,2} στην πρωτεύουσα του Βασιλείου της Κρήτης, την *Candia*, το σημερινό Ηράκλειο, ένα στρατιωτικό νοσοκομείο.² Το νοσοκομείο αυτό αναφέρεται ως νέο νοσοκομείο των στρατιωτών (...*hospital nuovo di soldati*...) ή νοσοκομείο των στρατιωτών (...*hospitale militium*...) και, ειδικότερα, ως νοσοκομείο της μισθοφορικής φρουράς της πόλης (...*hospitale della militia pagata*...)³

Ο λόγος ο οποίος συνέτεινε στην αναγκαιότητα ίδρυσης του νοσοκομείου ήταν η έκτακτη κατάσταση που είχε προκύψει από τον 4ο βενετοτουρκικό πόλεμο (1570–1573), κατά την οποία απαιτείτο άμεση παροχή περίθαλψης των τραυματισμένων στρατιωτών,⁴ που έπρεπε να παρέχεται με επιστημονικό τρόπο λόγω της ιατρικής εξέλιξης.³ Πριν από τη δημιουργία του νοσοκομείου, η περίθαλψη των στρατιωτών γινόταν κατά βάση σε μοναστικό περιβάλλον και κυρίως στον χώρο του κοιτώνα της μονής του Αγίου

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2016, 33(1):93–97
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2016, 33(1):93–97

Ν. Σταυρακάκης

Γενικό Νοσοκομείο Ηρακλείου
«Βενιζέλιο-Πανάνιο»,
Ηράκλειο Κρήτης

The military hospital of Candia

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Ενετοκρατούμενο Ηράκλειο
Μεσαιωνική Ιατρική
Στρατιωτικό νοσοκομείο

Υποβλήθηκε 4.5.2015
Εγκρίθηκε 24.5.2015

Ιωάννου του Βαπτιστή των Φραγκισκανών,⁴ η θέση του οποίου ταυτίζεται με το σημερινό σημείο των οδών Καρτερού και 1821.^{3,5}

2. ΠΗΓΕΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η συγγραφή του άρθρου πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της βιβλιογραφικής ανασκόπησης. Χρησιμοποιήθηκαν πρωτότυπες πηγές, από το αρχείο της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας και, συγκεκριμένα, αντίγραφα των χειρογράφων του *Archivio Stato di Venezia* της σειράς *Provveditori di terra e di Mar* (b 70, 80, 768, 791), καθώς και αποσπάσματα από το αρχείο του Δούκα της Κάνδιας (*Duca di Candia*). Χρησιμοποιήθηκε ακόμη το τρίτομο έργο του Giuseppe Gerola "*Monumnti Veneti nell' isola di Creta*" και, ειδικότερα, ο τρίτος τόμος, ο οποίος αναφέρεται στα νοσοκομεία και στα ευαγή ιδρύματα της νήσου Κρήτης κατά τη Βενετοκρατία. Για λεπτομερέστερη περιγραφή και περαιτέρω αποσαφήνιση των λειτουργιών και των

δραστηριοτήτων του νοσοκομείου χρησιμοποιήθηκε το βιβλίο της Παπαδία-Λάλα «*Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*», καθώς και το βιβλίο του Αρχιμανδρίτη και Δρα Αγαθάγγελου Ξηρουχάκη «*Η βενετοκρατούμενη Ανατολή, Κρήτη και Επτάνησος*». Ακόμη, για τη διάκριση των ιατρών και το ιατρικό έργο χρησιμοποιήθηκε η διδακτορική διατριβή της Ιωάννας Ραμουτσάκη «*Σταθμοί της ιστορίας της Ιατρικής στην Κρήτη κατά την περίοδο της ενετοκρατίας και της τουρκοκρατίας στο νησί*».

3. ΤΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ

Το όραμα και η ανέγερση του νοσοκομειακού οικοδομήματος οφείλεται σε έναν επιφανή και εξαιρετο Βενετό αξιωματούχο, Γενικό Προβλεπτή του Βασιλείου της Κρήτης (Provveditore generale del Regno di Candia), τον Zuanne Mocenigo.¹ Για τη δημιουργία του νοσοκομείου αγοράστηκε οικοπέδο σε κεντρικό σημείο της πόλης, κοντά στην πλατεία των φρούτων (...riazza della frutta...),^{1,2} βόρεια από τη μονή του Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστή, σε κεντρικό δρόμο, ο οποίος ονομάστηκε οδός του νοσοκομείου (...via dell'ospedale...),^{1,3} η σημερινή οδός 1821. Πιθανολογείται ότι η επιλογή του συγκεκριμένου οικοπέδου έγινε για πρακτικούς λόγους, λόγω του γεγονότος ότι η εν λόγω μονή χρησίμευε ήδη ως νοσοκομειακός χώρος και θα ήταν έτσι ευκολότερη η μεταφορά του εξοπλισμού ή των ασθενών.³ Η αγορά του οικοπέδου κόστισε στις βενετικές αρχές 16.017 υπέρπυρα, 2 σολδίνια και 8 торνέζους,⁴ ενώ υπήρξε επί πλέον επιβάρυνση των αρχών, λόγω των αποζημιώσεων που δόθηκαν σε κάποιους από τους ιδιοκτήτες οικοπέδων, ενώ κάποιων άλλων οι περιουσίες ανταλλάχθηκαν με άλλα ακίνητα κρατικής ιδιοκτησίας.⁴ Το νοσοκομείο σύμφωνα με τις αναφορές κάλυπτε μια έκταση 874,728 m² και ήταν δώροφο.^{1,3,4} Στο ισόγειο υπήρχαν 8' ή κατ' άλλους 10⁴ χώροι, οι οποίοι μισθώνονταν σε ιδιώτες ως καταστήματα¹ ή αποθήκες.^{3,4} Ως δημόσιο έργο οικοδομήθηκε και επισκευαζόταν κατά καιρούς με τον θεσμό της αγγαρίας.^{3,4} Η κατασκευή του χρηματοδοτήθηκε από το δημόσιο ταμείο της Βενετίας, αρχικά με 1.000 δουκάτα, εκτός από τα επί πλέον χρήματα που προέρχονταν από τη φορολογία, από το 10% των χρηματικών ποινών που επέβαλε ως πρόστιμα ο Γενικός Προβλεπτής της Κρήτης κ.λπ. Ήδη, μέχρι το τέλος του 1582 οι αγγαρίες είχαν κοστίσει στο δημόσιο ταμείο 14.599 υπέρπυρα.^{3,4} Στις 15 Ιουλίου 1583 δόθηκαν ακόμη 2.400 λίρες για αγορά ξυλείας.^{2,4} Τον Σεπτέμβριο του 1583 το νοσοκομείο ήταν σχεδόν τελειωμένο, χωρίς όμως στέγη,¹⁻³ ενώ όταν ολοκληρώθηκε αποτελούσε ένα οικοδομικό στολίδι για την πόλη, το οποίο περιγράφεται ως ...ένα μεγαλοπρεπές νοσοκομείο... (...un hospitale di grandissima forma...).^{1,2,4} Αν και η ίδρυση του νοσοκομείου

αποτελέσει τομή στη φροντίδα και στην παροχή υγείας, εν τούτοις έκανε δεκτούς προς νοσηλεία και θεραπεία μόνο τους στρατιωτικούς και, ειδικότερα, τη μισθοφορική φρουρά της πόλης.³ Δεν αναφέρεται πουθενά ο αριθμός των κλινών ή των νοσηλευόμενων ασθενών, αλλά σύμφωνα με έγγραφο της 19ης Αυγούστου του 1599 καταγράφονται 100–150 νοσηλευόμενοι ασθενείς,⁶ αριθμός που δείχνει μια φυσιολογική αντιστοιχία επί του συνόλου της μισθοφορικής φρουράς της πόλης, η οποία απαριθμούσε 3.000–5.000 άνδρες.³ Αυτός ο αριθμός των ασθενών συνάδει και με την εκτίμηση ότι η εν λόγω περίοδος ήταν μια περίοδος ειρήνης (από τη λήξη του 4ου βενετοτουρκικού πολέμου το 1573 μέχρι και την έναρξη του κρητικού πολέμου το 1645) και οι τραυματισμοί από πολεμικές συγκρούσεις ήταν περιορισμένες.³

3.1. Προσωπικό και καθήκοντα

Για την ομαλή λειτουργία του νοσοκομείου εργαζόταν το παρακάτω προσωπικό, με καθήκοντα σαφώς καθορισμένα από τις προαναφερθείσες διατάξεις, οι οποίες επείχαν θέση καταστατικού λειτουργίας.^{3,7,8}

3.1.1. Προϊστάμενος του νοσοκομείου (Priore). Ήταν ο επικεφαλής του νοσοκομείου και ο υπεύθυνος για τη διοίκησή του. Στα καθήκοντά του περιλαμβάνονταν η οικονομική διαχείριση, οι πληρωμές του προσωπικού, η εποπτεία του ιατρικού έργου και η προμήθεια των τροφίμων, των αναλώσιμων και των φαρμάκων στην καλύτερη ποιότητα και σε επαρκή ποσότητα. Ήταν θέση έμμισθη και ισόβια, εκτός από την περίπτωση της καθαίρεσης. Ο προϊστάμενος του νοσοκομείου ήταν λαϊκός και κατά τη διάρκεια της θητείας στη συγκεκριμένη θέση εθεωρείτο στρατιώτης και εγγραφόταν στους στρατιωτικούς καταλόγους χωρίς όμως υποχρέωση άλλης στρατιωτικής υπηρεσίας παρά μόνο αυτής του ιδρύματος.³ Οι μηνιαίες αποδοχές του ήταν αυτές του μισθοφόρου στρατιώτη, οι οποίες μπορούσαν να αυξηθούν μετά από αίτησή του προς την Πολιτεία. Ενισχύονταν επίσης από το ποσό των 2 γαζεττών που του χορηγούσε κάθε στρατιώτης με την έξοδό του από το ίδρυμα.³

3.1.2. Καπετάνιοι (Capitani). Τη σχετική θέση κατείχαν δύο στρατιωτικοί, οι οποίοι συνεπικουρούσαν τον προϊστάμενο στα καθήκοντά του. Υπηρετούσαν με απόσπαση από την υπόλοιπη μισθοφορική φρουρά, στο πλαίσιο των στρατιωτικών τους καθηκόντων. Ενέκριναν την εισαγωγή και την έξοδο του ασθενούς από το νοσοκομείο. Παρακολουθούσαν την πορεία της υγείας των ασθενών, τη σωστή εφαρμογή της θεραπευτικής αγωγής, αν αυτή γινόταν σύμφωνα με τις ιατρικές οδηγίες, καθώς και την ορθή τήρηση του διαιτολογίου.³ Ακόμη, στο πλαίσιο των καθηκόντων τους ήταν η είσπραξη των εσόδων, ο έλεγχος

των δαπανών και η φύλαξη των προσωπικών αντικειμένων των νοσηλευομένων.⁷

3.1.3. *Γραμματέας-λογιστής (Quadenier)*. Εποπτευόταν από τους δύο Καπετάνιους και το καθήκον του ήταν η καταγραφή και η τήρηση του βιβλίου εσόδων-εξόδων του νοσοκομείου.³

3.1.4. *Ιατροί (Medici)*. Το ιατρικό προσωπικό του νοσοκομείου αποτελείτο από έναν πανεπιστημιακό ιατρό (*medico fisico*) και έναν πρακτικό ιατρό (*medico cerico*).^{3,7-9} Αυτοί οι δύο θεράποντες ήταν υπεύθυνοι για την πορεία της υγείας των ασθενών στρατιωτών, την εκλογή των σωστών φαρμακευτικών προϊόντων, την επιλογή του κατάλληλου διαιτολογίου, τη γνωμάτευση της εξόδου ή τη συνέχιση της εξωνοσοκομειακής θεραπείας. Ο θεράπων ιατρός έπρεπε να γνωρίζει τα φάρμακα που χορηγούνται στους ασθενείς και είχε το καθήκον να παραγγέλλει αυτά τα οποία πίστευε ότι είναι καλύτερα και πιο αποτελεσματικά για την υγεία των ασθενών χωρίς να δίνει σημασία στο κόστος τους, αλλά μόνο στην ποιότητά τους.^{3,11} Οι ιατροί επισκέπτονταν το νοσοκομείο πρωί και απόγευμα για να παρακολουθούν την πορεία της υγείας των ασθενών.¹¹ Η θέση τους ήταν ισόβια και έμμιση. Η εκλογή τους γινόταν από τις Αρχές της Κρήτης και επικυρωνόταν από τη Γερουσία της Βενετίας. Ο μισθός τους αναλογούσε με τη μηνιαία μισθοδοσία ενός μισθοφόρου στρατιώτη.^{3,7,11}

3.1.5. *Νοσηλευτικό προσωπικό (Serventi)*. Δεν αναφέρεται αν ήταν άνδρες ή γυναίκες, ή πόσοι ήταν αριθμητικά, αλλά μέλημά τους ήταν η βοήθεια στην άσκηση του ιατρικού έργου και η φροντίδα των ασθενών. Στα καθήκοντά τους ενέπιπταν η τήρηση των ιατρικών οδηγιών και η εφαρμογή της θεραπευτικής αγωγής στους ασθενείς, που έπρεπε να γίνονται με ακρίβεια, χωρίς παραβλέψεις ή λάθη. Σύμφωνα με το καταστατικό, η χορήγηση φαρμάκων και η νοσηλεία έπρεπε να πραγματοποιείται με προθυμία, ακρίβεια και χωρίς παραλείψεις. Χορήγηση τροφής γινόταν σύμφωνα με το διαιτολόγιο, το οποίο σε γενικές γραμμές περιελάμβανε ψωμί, κρασί, αυγά, κρέας και σούπες από κρέας ή ζυμαρικά. Κατά την ιατρική επίσκεψη τηρούσαν βιβλίο οδηγιών, όπου ο θεράπων ιατρός συμπλήρωνε ιδιόχειρα τη θεραπεία και το διαιτολόγιο του κάθε ασθενούς. Επίσης, στο πλαίσιο των καθηκόντων τους περιλαμβάνονταν η ανακούφιση των πασχόντων, το πλύσιμό τους, η βοήθεια στις αλλαγές και στις επιδέσεις των τραυμάτων, καθώς και η φροντίδα του ιματισμού και των αχυροστρωμάτων.^{3,7}

3.1.6. *Ο ιερέας του νοσοκομείου (Cappellano)*. Ήταν καθολικός στο δόγμα και ανήκε στο τάγμα των Φραγκισκανών μοναχών (*Minorì Osservanti*) της μονής του Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστή. Το νοσοκομείο, όπως προαναφέρθηκε, είχε στενούς δεσμούς με τη συγκεκριμένη μονή, όχι μόνο

λόγω της γεινίασης, αλλά και εξ αιτίας της περιθαλψης που παρείχε στους τραυματίες στρατιώτες πριν από την ίδρυσή του. Ο ιερέας είχε έμμιση θέση με μηνιαίες αποδοχές μισθοφόρου στρατιώτη, ενώ καθήκον του ήταν η ικανοποίηση των λατρευτικών αναγκών των ασθενών στρατιωτών. Εξομολογούσε, μεταλάμβανε και τελούσε τη Θεία Λειτουργία στις εορτές στο αλτάριο του νοσοκομείου.^{3,4}

Εκτός από τα παραπάνω, αν και δεν αναφέρεται λεπτομερώς στις πηγές, υπήρχε και χαμηλόβαθμο προσωπικό το οποίο συνεπικουρούσε για την εύρυθμη λειτουργία του νοσοκομείου. Ανάμεσά τους συγκαταλέγονταν μάγειροι, υπάλληλοι καθαριότητας, υπάλληλοι επιδιόρθωσης λευχιμάτων, υπεύθυνοι φύλαξης κ.λπ.

3.2. Δομή και λειτουργία του νοσοκομείου

Για να εισαχθεί κάποιος στο νοσοκομείο έπρεπε να έχει την έγγραφη βεβαίωση δύο αξιωματούχων: του Γενικού Προβλεπτή (*Proveditor General*) ή του Καπετάνιου, προσυπογεγραμμένη και από τον διοικητή της στρατιωτικής μονάδας όπου υπηρετούσε ο ασθενής στρατιωτικός. Για το εξιτήριο γνωμοδοτούσε ο θεράπων ιατρός και ο Καπετάνιος.¹⁰ Με την εισαγωγή του ασθενούς στρατιώτη στο νοσοκομείο, τα ρούχα και τα προσωπικά του αντικείμενα, αφού καταγράφονταν από τον Καπετάνιο σε ένα βιβλίο, φυλάσσονταν στην ιματιοθήκη του νοσοκομείου και παραδίδονταν στον κάτοχο με το εξιτήριο. Σε περίπτωση θανάτου, πωλούνταν σε δημόσιο πλειστηριασμό αφού προηγουμένως είχε εκτιμηθεί η αξία τους από τον Καπετάνιο.^{3,7} Οι ασθενείς κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο νοσοκομείο βρίσκονταν υπό την εποπτεία του ιατρικού, του νοσηλευτικού και του βοηθητικού προσωπικού.^{3,7} Η θεραπεία δεν παρεχόταν δωρεάν. Το ημερήσιο κόστος νοσηλείας είχε οριστεί στο ποσό των 4 γαζεττών, ποσό που εισέπραττε το νοσοκομείο για την κάλυψη των λειτουργικών του αναγκών. Τα συγκεκριμένα χρήματα δεν καταβάλλονταν άμεσα στο νοσοκομείο, αλλά παρακρατούνταν από τη μισθοδοσία των ασθενών στρατιωτών.^{3,4} Μετά την ανάρρωση, κατά την έξοδο, ο ασθενής κατέβαλε ακόμη το ποσό των 4 γαζεττών, δύο από τις οποίες ελάμβανε ο Προϊστάμενος του νοσοκομείου και οι υπόλοιπες δύο δίνονταν στο προσωπικό. Επίσης, υποχρεωτική παρακράτηση προς το νοσοκομείο είχαν όλα τα μέλη της μισθοφορικής φρουράς, υπό μορφή εισφοράς ελεημοσύνης, η οποία ανερχόταν στο ποσό της μίας γαζέττας μηνιαία. Εκτός από αυτά τα χρήματα, εισοδηματική πηγή αποτελούσε και η δημόσια χορηγία.³ Στις αρχές του 1600, τα εισοδήματα του νοσοκομείου αυξήθηκαν σημαντικά λόγω της εκχώρησης των περιουσιακών στοιχείων της επισκοπής της Αρκαδίας, η οποία καταργήθηκε εξ αιτίας έλλειψης ποιμνίου.^{1,3,6} Επί-

σης, μετά την αναχώρηση των Ιησουιτών από την πόλη, παραχωρήθηκε η εκκλησία του Αγίου Αντωνίου καθώς και η περιουσία της στην κυριότητα του νοσοκομείου.¹⁻³

Οι πάσχοντες, σύμφωνα με τις ιδρυτικές διατάξεις του νοσοκομείου, χωρίζονταν σε δύο κύριες κατηγορίες: στους τραυματίες και στους άλλους ασθενείς.^{3,7} Η κατηγορία των τραυματιών ήταν απόλυτα αποσαφηνισμένη και αφορούσε στους στρατιώτες που τραυματίστηκαν είτε κατά τη διάρκεια πολεμικής σύγκρουσης, είτε σε ατυχήματα κατά τη διάρκεια ειρήνης.^{3,7} Οι άλλοι ασθενείς χωρίζονταν σε δύο υποομάδες: Σε αυτούς που έπασχαν από πυρετό και σε εκείνους οι οποίοι έπασχαν από σύφιλη.⁷ Ειδικά για τους ασθενείς με πυρετό οι ρυθμίσεις ήταν αυστηρότατες, επειδή ο πυρετός εθεωρείτο σύμπτωμα που υπέκρυπτε μια πλειάδα νοσημάτων με πιθανή μεταδοτικότητα. Γι' αυτόν τον λόγο, οι συγκεκριμένοι ασθενείς έδιναν λεπτομερές ιστορικό για τις δραστηριότητές τους πριν από την εμφάνιση του συμπτώματος, ενώ αν υπέκρυπταν γεγονότα ή έδιναν ψευδείς πληροφορίες αποκλείονταν μελλοντικά από τη νοσηλεία του νοσοκομείου. Οι πάσχοντες από σύφιλη νοσηλεύονταν σε ειδικούς χώρους, μακριά από τους υπόλοιπους ασθενείς.^{3,7} Η καινοτομία που χαρακτήριζε το στρατιωτικό νοσοκομείο της Candia ήταν οι κανόνες λειτουργίας του. Οι διατάξεις των αξιωματούχων, του Γενικού Διοικητή (Capitan General) Giacomo Corner της 9ης Ιανουαρίου 1605, του Γενικού Προβλεπτή (Provveditor General) Lorenzo Contarini της 24ης Δεκεμβρίου 1632 και του Γενικού Διοικητή (Capitan General) Marino Bragadin της 30ής Σεπτεμβρίου 1640, επέιχαν θέση καταστατικού λειτουργίας.¹¹ Οι εν λόγω κανόνες λειτουργίας ήταν καταγεγραμμένοι σε ειδικό βιβλίο, αντίγραφο των οποίων διατηρούσαν δύο από τους ιθύνοντες του νοσοκομείου, οι δύο Καπετάνιοι, οι οποίοι και το παρέδιδαν στους διαδόχους τους. Επίσης, προς αποφυγή παρανοήσεων, οι σχετικές διατάξεις ήταν αναρτημένες σε εμφανές σημείο του νοσοκομείου, ώστε να λαμβάνουν γνώση των υποχρεώσεων και των δικαιωμάτων τους ασθενείς και εργαζόμενοι.^{3,8} Η συγκεκριμένη μορφή

λειτουργίας διατηρήθηκε μέχρι το 1645, έτος το οποίο συνέπεσε με την κήρυξη του κρητικού πολέμου και την έναρξη της πολιορκίας της πόλης από τους Τούρκους.³ Σύμφωνα με την αναφορά του 1652, του Γενικού Προβλεπτή του Βασιλείου της Κρήτης Giulio Gabriel, λόγω των έκτακτων αναγκών που είχαν δημιουργηθεί εξ αιτίας του πολέμου, ιδρύθηκε παράρτημα του στρατιωτικού νοσοκομείου για να καλυφθούν οι αυξημένες υγειονομικές ανάγκες.³ Γι' αυτόν τον λόγο, η εκχωρηθείσα από τους Ιησουίτες εκκλησία του Αγίου Αντωνίου, που βρισκόταν απέναντι από το νοσοκομείο, λειτούργησε ως χώρος περίθαλψης των τραυματιών (feriti).^{2,3,12} Η λειτουργία με τη συγκεκριμένη μορφή παρέμεινε μέχρι και την υπογραφή της συνθήκης για την παράδοση της πόλης στους Τούρκους από τον Francesco Morosini, στις 16 Σεπτεμβρίου 1669.¹³

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ίδρυση του στρατιωτικού νοσοκομείου στην πρωτεύουσα του Βασιλείου της Κρήτης αποτέλεσε τομή στη φροντίδα και στην παροχή υγείας, καθώς παρουσιάζεται ως νοσηλευτική μονάδα με τη σύγχρονη έννοια του όρου. Αν και περιέθαλπε ένα μικρό τμήμα του πληθυσμού της πόλης, και συγκεκριμένα τη μισθοφορική της φρουρά, εντούτοις η προσφορά του ήταν πολύτιμη, ειδικά σε πολεμικές περιόδους. Στις καινοτομίες που εισήγαγε, εκτός από το νοσηλευτικό πρότυπο το οποίο πρέσβευε, περιλαμβάνονταν και ο πλήρης διαχωρισμός του από την εκκλησιαστική διοίκηση και εξουσία, γεγονός που μέχρι τότε δεν ίσχυε για τα περισσότερα ιδρύματα τα οποία προσέφεραν παροχές υγείας και περίθαλψης. Ακόμη, η ύπαρξη καθηκοντολογίου, όλων ανεξαιρέτως των εργαζομένων, η καταγραφή των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των ασθενών και του προσωπικού, καθώς και οι αυστηρές διατάξεις της λειτουργίας του, έδειχναν το ενδιαφέρον της Βενετικής Δημοκρατίας στην υιοθέτηση των ιατρικών εξελίξεων της εποχής και την εφαρμογή τους στις κτήσεις της.

ABSTRACT

The military hospital of Candia

N. STAVRAKAKIS

"Venizelio-Panania" General Hospital, Heraklion, Crete, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2016, 33(1):93–97

In the late 16th century, in the *Kingdom of Candia* (present day Heraklion), a military hospital was founded within the health policy framework of the Republic of Venice. Until that time, the nursing and care of patients was provided mainly in monasteries. The military hospital in *Candia* soon became a health unit in the modern sense. Only officers and mercenaries were accepted. A set of rules was established by the Venetian officials to ensure the continuity

of operation of the hospital. The hospital, as a public and charitable institution, was funded by the government and its foundation was characterized as innovative because of its continuous scientific services to soldiers. A great deal of consideration was devoted to the effectiveness of the hospital staff and to the obligations of the patients according to the charter of operation. The duties of the staff were set down in detail, as were the patients' obligations and rights. Any violation carried a penalty, which could even be one that would deprive the offender of any future hospital care. The institution provided its services until the fall of *Candia* to the Turks in September 1669.

Key words: Medieval medicine, Military hospital, Venetian Heraklion

Βιβλιογραφία

1. GEROLA G. *Monumenti Veneti nell' isola di Creta*. 1st ed. Istituto Veneto di Scienze Lettere ed Arti, Venezia, 1905:77–80
2. ΑΡΔΑΒΑΝΗ-ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΥ Σ. Νοσοκομεία εν Επτανήσω και Κρήτη επί Ενετοκρατίας. *Ελληνική Ιατρική* 1936, 10:728–739
3. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ Α. *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*. Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας – Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Βενετία, 1996:169–188
4. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ Α. *Η βενετοκρατούμενη Ανατολή, Κρήτη και Επτάνησος*. Φοίνιξ, Αθήνα, 1934:106, 134
5. ΜΟΥΝΤΟΥΦΑΡΗΣ Σ. Τα μνημεία και οι εκκλησίες του Χάνδακα. Εφημερίδα Αλλαγής, Ηράκλειο, 1998:42
6. BIBLIOTECA MARCIANA-VENEZIA (BMV). Archivio di Stato (A.S.V.): Provveditori da Terra e da Mar (P.T.M.), f 768 (19.8.1959)
7. ΡΑΜΟΥΤΣΑΚΗ Ι. Οι ιατροί μέσα από τα κείμενα της περιόδου της ενετοκρατίας στην Κρήτη. *Δέλτος* 1998, 15:7–13
8. ΡΑΜΟΥΤΣΑΚΗ Ι. Σταθμοί της ιστορίας της Ιατρικής στην Κρήτη κατά την περίοδο της ενετοκρατίας και τουρκοκρατίας στο νησί (δύο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα ιατρών). Διδακτορική διατριβή, Σχολή Επιστημών, Τμήμα Ιατρικής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ηράκλειο, 1997:79–90
9. BIBLIOTECA MARCIANA-VENEZIA (BMV). Archivio di Stato (A.S.V.): Duca di Candia D.C. b 17 (1635–1636), per li medici ceroici
10. BIBLIOTECA MARCIANA-VENEZIA (BMV). Archivio di Stato (A.S.V.): Provveditori da Terra e da Mar (P.T.M.), b 791 (1631–1633)
11. BIBLIOTECA MARCIANA-VENEZIA (BMV). Archivio di Stato (A.S.V.): Duca di Candia. D.C. b 70, φ 17r–18r, 30.9.1640
12. BIBLIOTECA MARCIANA-VENEZIA (BMV). Archivio di Stato (A.S.V.): Relazioni Giulio Gabriel 1652, b 80, φ 2r
13. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ Θ. *Ιστορία της Κρήτης*. Ιδιωτική έκδοση, Ηράκλειο Κρήτης, 1990:251–270

Corresponding author:

N. Stavrakakis, P.O. Box 621, GR-715 00 Kokkini Hani, Heraklion, Crete, Greece
e-mail: nstavrakakis@hotmail.com